

DRAGAN DAMJANOVIĆ

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST UMJETNOSTI
HR - 10000 ZAGREB, I. LUČICA 3

IZVORNI ZNAJSTVENI ČLANAK

UDK 726.3:72.035/036 (497.5) FUNTAK, FRAN

TEHNIČKE ZNAJSTOSTI / ARHITEKTURA I URBANIZAM
2.01.04 - RAZVOJ ARHITEKTURE I URBANIZMA
I OBNOVA GRADITELJSKOG NASLIJEĐA

HUMANISTIČKE ZNAJSTOSTI / ZNAJSTVO O UMJETNOSTI
6.05.01 - POVIJEST UMJETNOSTI

ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVACEN: 13. 12. 2004. / 24. 03. 2005.

UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF ART HISTORY
HR - 10000 ZAGREB, I. LUČICA 3

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

UDC 726.3:72.035/036 (497.5) FUNTAK, FRAN

TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING
2.01.04 - DEVELOPMENT OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING
AND RESTORATION OF THE BUILT HERITAGE

HUMANITIES / SCIENCE OF ART
6.05.01 - ART HISTORY

ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 13. 12. 2004. / 24. 03. 2005.

ŽIDOVSKJE VJERSKE GRAĐEVINE VUKOVARSKOG INŽENJERA FRANA FUNTAKA

JEWISH RELIGIOUS BUILDINGS DESIGNED BY THE ENGINEER FRAN FUNTAK

FUNTAK, FRAN
SINAGOGA
VINKOVCI
VUKOVAR
ŽIDOVCI

FUNTAK, FRAN
SYNAGOGUE
VINKOVCI
VUKOVAR
JEWS

Fran Funtak projektirao je dvije židovske vjerske građevine – veliki hram u Vinkovcima, (1922.-1923.), i kapelu, *Ciduk-hadin* kucu, na vukovarskom židovskom groblju (1926.-1928.). Vinkovačka sinagoga tipičan je primjer arhitekture dvadesetih godina dvadesetog stoljeća, s prevladavajućim elementima klasičnoga oblikovnog rječnika kombiniranoga s elementima *Rundbogen* i maurskog stila – stilova sinagogalne arhitekture 19. stoljeća, dok je vukovarska kapela primjer kombinacije prevladavajućeg art-decoa s maurskim elementima.

Fran Funtak designed two Jewish religious buildings – a great temple in Vinkovci (1922-1923) and a chapel – *Zidduk-hadin* House at the Vukovar's Jewish cemetery (1926-1928). The synagogue in Vinkovci is a typical example of the 1920s architecture with the prevailing elements of a classical design vocabulary combined with the elements of *Rundbogen* and Moorish styles as the typical styles of the 19th century synagogue architecture. The chapel in Vukovar shows a combination of the dominant Art-Deco style and the Moorish elements.

UVOD

INTRODUCTION

Dak budimpeštanske Politehnike, vukovarski inženjer Fran Funtak¹ u prvome se razdoblju svoga stvaralaštva (1903.-1918.) bavi ponajprije projektiranjem armiranobetonskih mostova unutar tvrtke Josip Banheyer i sin. Raspad tvrtke 1914. godine te promjena državnog okvira utemeljenjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca bitno mijenja njegovu poslovnu aktivnost. Državne investicije u mostogradnje u Hrvatskoj nisu ni približno tako velike kao prije rata, pa projektantski rad na tome polju nije više bio isplativ. Stoga Funtak osniva vlastiti projektantski ured i usredotočava djelatnost na područje Vukovara te njegove bliže i daljnje okolice. Kako su inženjeri i arhitekti u Slavoniji, izvan Osijeka, još uvijek izuzetna rijetkost, u prvoj polovici dvadesetih Funtak dominira projektantskom scenom istoka zemlje. U svome gradu i okolici on projektira gotovo sve značajne objekte: reprezentativne građanske kuće, škole, industrijska postrojenja, kapele i crkve. Iz svega navedenoga postaje razumljivo zašto dvije židovske zajednice, vukovarska i vinkovačka, odabiru upravo njega za projektanta svojih vjerskih građevina.

VINKOVAČKA SINAGOGA

SYNAGOGUE IN VINKOVCI

Doseljavanje Židova u Vinkovce počinje nešto kasnije negoli u ostale gradove kontinentalne Hrvatske. Mjesto je, naime, bilo sve do 1881.

godine unutar Vojne krajine, u kojoj naseljavanje Židova do kraja 60-ih godina 19. stoljeća uopće nije bilo moguće. Židovska je općina stoga utemeljena vrlo kasno u usporedbi s ostalim hrvatskim gradovima – tek 1873. godine.² Ubrzo potom izgrađena je i prva sinagoga – 1880. godine.³ Bila je to uopće prva građevina namjenski građena kao sinagoga na dijelu teritorija Vojne krajine koji se danas nalazi u sastavu Hrvatske. Od nje su bile starije samo dvije zemunske sinagoge, sefardska i aškenaska, podignute 60-ih godina 19. stoljeća.

Kakva je bila prva vinkovačka sinagoga? Njezin nam je izgled poznat zasad samo s jedne razglednice, a ponešto se doznaje i iz sturih navoda ondašnjega tiska.⁴ Sagrađena je na uglu Relkovićeve i Frankopanske ulice, blizu užega centra grada.⁵ Radi se o tipu sinagoge-kuće. Svojom se veličinom i izgledom nije bitno izdvajala od okolnih stambenih zgrada pokraj kojih je sagrađena.⁶ S dvije je strane gledala na ulicu. Glavno pročelje sinagoge nije nam zasad poznato, no vjerojatno nije bilo osobito reprezentativno, budući da fotograf bira dužu fasadu (dakle, zasigurno, reprezentativniju) kao motiv svoje razglednice. Jasno je tek da se na vrhu glavnoga pročelja nalazila ploča Luhota s Davidovom zvijezdom. Duže pročelje građevine otvara se s dva niza prozora. Donji niz čine pravokutni, a gornji ovalni prozori. Donji su prozori osvijetljavali prizemni dio hrama namijenjen muškarcima, a gornji galeriju za žene. Naime, u židovskim je hramovima prostor za žene odvojen od prostora namijenjenoga muškarcima i redovito se nalazi na galeriji.⁷ Raščlamba zida vrlo je jednostavna. Raščlanjen je nizom jednostavnih pilastara sa, kako se čini, kapitelima pri vrhu. Iznad pilastara postavljen je masivan krovni vijenac. Jednostavni potprozornici postavljeni su ispod pravokutnih prozora, dok je između donjega i gornjega niza prozora postavljena neka vrsta natprozornika, prilično snažno istaknutih u odnosu na cjelokupnu, izuzetno plošnu fasadu. Stilski, očito je riječ o objektu koji svojom arhitektonskom artikulacijom još uvijek prati elemente baroknoga klasicizma, stila koji je u sakralnoj arhitekturi Slavonije apsolutno prevladavao sve do

¹ Po formalnom školovanju Fran Funtak je građevni inženjer, a po opusu je arhitekt.

² *** 1937: 3

³ *** 1937: 3

⁴ Na postojanje razglednice s prikazom stare vukovarske sinagoge upozorio me mr.sc. Ivan Bogavčić, koji mi je omogućio i njezino skeniranje. Prije nije bilo uopće poznato kako je ova sinagoga izgledala.

⁵ *** 1937: 3; ĐAKOVIĆ, 1938: 60

⁶ Takve sinagoge nisu bile rijetke u Hrvatskoj, sagrađeno ih je ukupno deset (ako pribrojimo i ovu u Vinkovcima), a susrećemo ih još u Vukovaru (prva sinagoga, 1845.), Iloku (aškenaska, 1855.), Dakovu (prva sinagoga, 1856.), Daruvaru (1860.), Pakracu (1875.), Bjelovaru (prva sinagoga, 1882.) i Slatini (1896.-1900.). (KARAC, 2000: 10, 11)

⁷ KARAC, 2000: 15

početka 80-ih godina 19. stoljeća. U usporedbi s ranijim hramovima u Virovitici (1860.-1863.)⁸ ili osječkomu Gornjem gradu (1869.),⁹ podignutima u mješavini maurskog i *Rundbogenstila*, dakle varijanti ranoga historicizma odnosno romantizma, očito je da je riječ o prilično tradicionalnom stilskom rješenju, vjerojatno radu nekoga domaćeg inženjera.¹⁰

Stara je građevina preživjela i nekoliko godina nakon što je novi hram već podignut. U lipnju 1928. Židovska općina odlučila ju je porušiti, izražavajući pritom sentimentalnu vezanost za sinagogu kao svjedoka povijesti.¹¹ Kada je točno došlo do rušenja, teško je pouzdano reći,

8 KARAĆ, 2000: 25

9 KARAĆ, 2000: 28

10 Pokušaj da se pronađu informacije o gradnji sinagoge u spisima Centralne uprave Vojne krajine i spisima Zemaljske vlade, kao i u ondajšnjem lokalnom tisku, pokazao se neuspjelim. Budući da se građevina u njima ne spominje ni jednom jedinom riječju, moguće je da je podignuta i prije 1880., na što upućuje i tradicionalno barokno-klasicističko rješenje njezina pročelja.

11 Na skupštini Općine se ističe: "...Kasnije će se još demolirati stari hram, a kuća uz stari hram će se adaptirati u stambene svrhe. Kolikogod su prednji zaključci o gradnjama i popravcima bili krupni, to je potonji zaključak o rušenju staroga hrama, koji je kroz decenije bio nijemim, a ipak rječitim svjedokom razvoja ove općine, izazvao sentimentalne osjećaje općinara, jer im se je teško bilo rastati s njime..." (***) 1928.c: 1-2)

12 *** 1937: 3

13 KARAĆ, 2000: 35

14 Tako je krajem dvadesetih godina 20. stoljeća vinkovačka Židovska općina brojala 227, a vukovarska 134 člana. Naravno, broj Židova u tim mjestima bio je nešto veći (u Vinkovcima 995, a u Vukovaru oko 600), budući da nisu svi bili formalni članovi Općine. (***) 1929.-1930.: 231)

15 U članku stoji: „Saznajemo da se u krilu upravnog odbora izraelitičke bogostovne općine ozbiljno radi na tom, kako bi se sagradio što prije novi hram, jer da današnji ne zadovoljava ni svojim opsegom, a još manje higijenskim propisima. I dok su u načelu svi složni da se hram ima sagraditi – dakako tek onda kad bude dovoljnog građevnog kapitala – razilaze se u pitanju mjesta, o čemu ima različitih predloga.“ (***) 1911: 4)

16 *** 1914.b: 5. Predsjednik odbora bio je R. Gross, potpredsjednik dr. A. Bresslauer, tajnik J. Reich, dok su u pripravnom užem odboru bili M. Augenfeld, J. Dežma, G. Herzog, J. Pick i L. Stein.

17 Prema zakonu iz 1911. članovi su godišnje plaćali 600 kruna. Općina traži da se taj iznos poveća za deset puta. Vlada je dopustila povećanje na 5000 kruna. HDA, Fond br. 80, BINZV, Kutija br. 1460, sv. V-161-310/1920. (Dopis izraelitičke Bogostovne općine u Vinkovcima na Odjel za Bogostovlje i nastavu Zemaljske vlade od 08. 06. 1920.)

18 HDA, Fond br. 80, BINZV, Kutija br. 1460, sv. V-161-310/1920. (Dopis izraelitičke Bogostovne općine u Vinkovcima na Odjel za Bogostovlje i nastavu Zemaljske vlade od 08. 06. 1920.)

19 *** 1923.a: 2

20 Frankfurter dolazi kao rabin u Vinkovce 1914. iz Daruvara. (***) 1914.b: 4)

21 *** 1933: 2

22 *** 1923.a: 2

23 *** 1923.a: 2

24 „...Der Bau der neuen Synagoge ist bereits bis zur Dachgleiche gediehen und soll mit Beginn des schönen Wetters fortgesetzt werden... Es ist zu hoffen, daß an den kommenden Jomim nauroim der Gottesdienst bereits in der neuen Synagoge stattfinden wird.“ (***) 1923.a: 2)

no budući da se 1937. spominje kako je porušena prije deset godina,¹² vjerojatno je upravo 1928., ubrzo nakon spomenute skupštine, uslijedilo rušenje stare građevine.

POVIJEST GRADNJE NOVE SINAGOGE

HISTORY OF THE NEW SYNAGOGUE CONSTRUCTION

Brojčani rast vinkovačkoga židovstva, kao i njegova materijalna afirmacija, stari je hram na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće učinila potpuno neprikladnim. Kao što je dvadeset godina ranije obližnja vukovarska židovska zajednica odlučila staru sinagogu zamijeniti novom, reprezentativnijom,¹³ istim se koracima upućuju početkom drugoga desetljeća i vinkovački Židovi, to prije što je vinkovačka općina brojčano daleko nađrasla, znatno stariju, vukovarsku.¹⁴

Prve inicijative za izgradnju novoga hrama javljaju se već 1911. godine.¹⁵ Gradnja je trebala početi čim se zgotovi financijska konstrukcija i pronađe odgovarajuće mjesto. Prije početka Prvoga svjetskog rata činilo se da će do realizacije tih namjera doći vrlo brzo. U travnju 1914. imenovan je i uži odbor koji se trebao pobrinuti „da dobije ovdašnja izraelitička bogostovna općina naskoro novi hram Božji, koji bi u svemu odgovarao današnjim zahtjevima i bio bi također na ures našega mjesta“.¹⁶

Rat koji je uslijedio odgodio je početak gradnje za gotovo cijelo desetljeće, no vrlo brzo po uspostavi mira obnavljaju se nastojanja za podizanjem novoga hrama. Glavni je problem, ponovno, financiranje toga pothvata, to prije što se zbog inflacije kruna ni Židovska općina nije mogla financirati starim iznosom priloga njezinih članova.¹⁷ Tijekom 1920. godine počinje ponovno skupljanje sredstava. Općina tada broji oko 200 članova, od toga 150 u samim Vinkovcima i 50-ak u okolnim mjestima.¹⁸ Kada se uzme u obzir da su ukupni troškovi gradnje dosegli 4,5 milijuna kruna i da su gotovo sva sredstva nabavljena od članova Općine,¹⁹ postaje jasno kolika je bila materijalna snaga vinkovačkoga židovstva.

Podizanje novoga hrama započinje, naposljetku, sredinom 1922. godine ponajprije zahvaljujući upornosti i organizatorskim sposobnostima vinkovačkoga rabina Mavre Frankfurtera.²⁰ Od bogatijih je vinkovačkih Židova gradnji hrama najviše pridonio veletrgovac i vlasnik parnoga mlina Jakob Schlesinger,²¹ koji je sam darovao pola milijuna kruna u novcu te još četiri prozora i glavna vrata hrama.²² Članovi Općine budno su pazili da gradnja u cjelini odgovara religioznim propisima (to prije što je projektant bio nežidov), te da se nikada ne radi subotom i na židovske praznike.²³ Hram je već u proljeće 1923. bio gotov do krova,²⁴ no radovi na uređenju unutrašnjosti

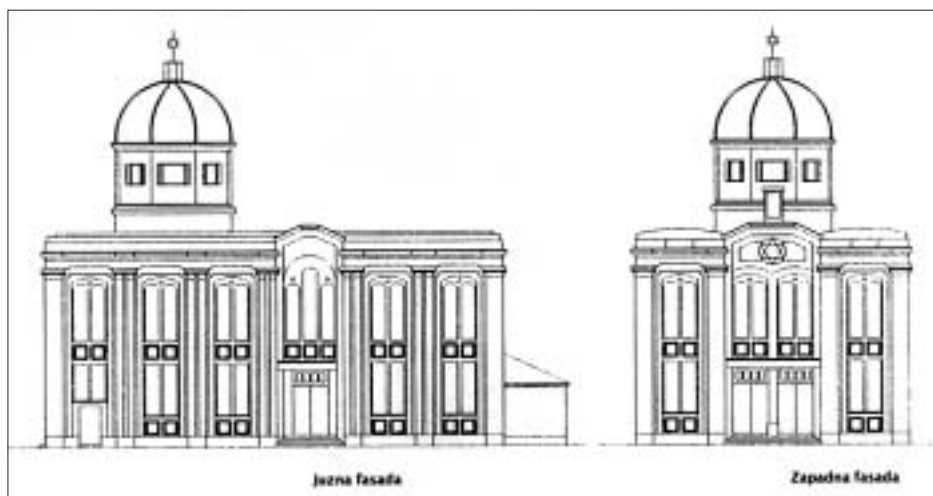
SL. 1. STARA SINAGOGA U VINKOVCI, OKO 1880., DETALJ RAZGLEDNICE

FIG. 1 OLD SYNAGOGUE IN VINKOVCI, AROUND 1880, POSTCARD DETAIL

SL. 2. NOVA SINAGOGA U VINKOVCI, PROČELJE, RAZGLEDNICA IZ MEĐURATNOGA RAZDOBLJA

FIG. 2 NEW SYNAGOGUE IN VINKOVCI, FRONT, POSTCARD FROM THE PERIOD BETWEEN THE TWO WARS

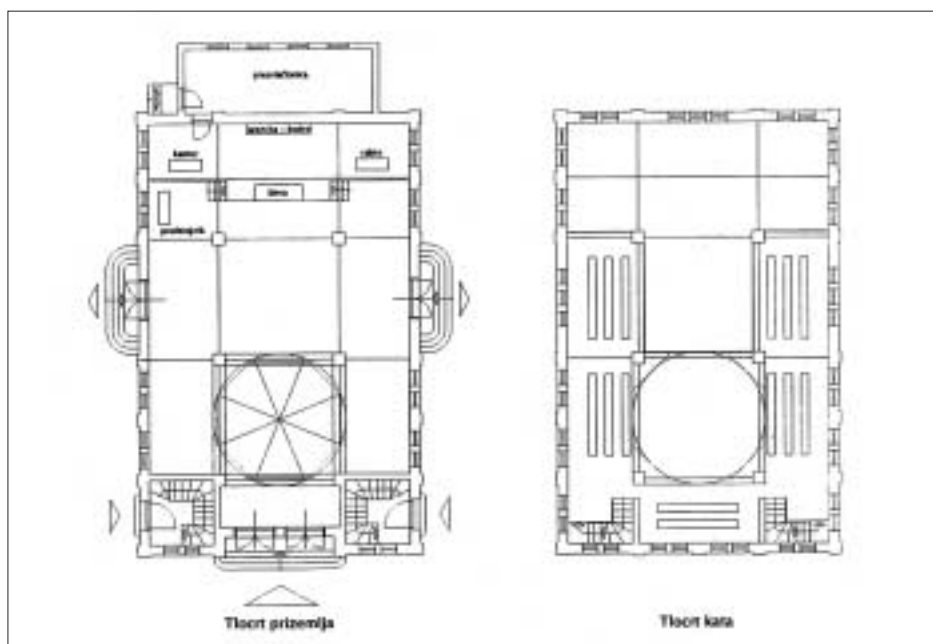

SL. 3. NOVA SINAGOGA U VINKOVCI, GLAVNO I BOČNO PROČELJE, IDEALNA REKONSTRUKCIJA ARHITEKTICE VLASTE IVŠIĆ PREMA SJECANJU VINKOVAČKE ŽIDOVKE JELKE BOROVIC
FIG. 3 NEW SYNAGOGUE IN VINKOVCI, FRONT AND LATERAL FAÇADES, IDEAL RECONSTRUCTION BY THE ARCHITECT VLASTA IVŠIĆ (BASED ON JELKA BOROVIC'S RECOLLECTIONS, A JEW FROM VINKOVCI)

odužili su se gotovo do kraja godine, pa je posveta obavljena tek 9. prosinca 1923.²⁵

O autorstvu projekta za vinkovačku sinagogu u literaturi se dosad samo moglo nagađati. Pretpostavljalo se da je njegov autor Makso Bernath – domaći, vinkovački graditelj podrijetlom iz Budimpešte, budući da je kasnije gradio i susjedni objekt Židovskoga doma.²⁶ Funtakovo autorstvo također se navodilo kao moguće jer je on početkom tridesetih projektirao kožaru ugledne vinkovačke židovske obitelji Marton, najveći industrijski pogon međuratnih Vinkovaca.²⁷ Pokazalo se da je ova pretpostavka točna. Navod iz vukovarskih novina, „Srijemskog Hrvata”, razriješio je u cijelosti nedoumice o Funtakovu autorstvu projekta vinkovačke sinagoge, budući da

SL. 4. NOVA SINAGOGA U VINKOVCI, TLOCRT, IDEALNA REKONSTRUKCIJA ARHITEKTICE VLASTE IVŠIĆ PREMA SJECANJU VINKOVAČKE ŽIDOVKE JELKE BOROVIC
FIG. 4 NEW SYNAGOGUE IN VINKOVCI, PLAN, IDEAL RECONSTRUCTION BY THE ARCHITECT VLASTA IVŠIĆ (BASED ON JELKA BOROVIC'S RECOLLECTIONS, A JEW FROM VINKOVCI)

tu piše sljedeće: „U nedjelju 9. o. mj. obavljena je na posebno svečani način posveta novoga sagrađenoga hrama. Požrtvovnošću domaćih vjernika, sabrali su potrebnu svotu za izradnju ove lijepe građevine kojom se Vinkovci doista mogu ponositi. Hram je sagrađen u moderniziranom maurskom slogu, balkoni, krov, stupovlje i lukovi su od armiranog betona. Ukupni troškovi dosad premašuju oko 4,5 milijuna kruna. Čim bude sadanji stan nadrobina uklonjen, parkirat će se cijeli prostor pred hramom i time će isti doći do potpunog izražaja. I tako su Vinkovci ove godine podigli dvije kulturne građevine, Hrvatski Dom i Izraelitski hram pa im na tim uspjesima čestitamo. Kako smo obavijesteni izradio je detaljne osnove za ovaj hram g. Ing. Fran Funtak, dok je gradnju izvršio g. ing. Makso Bernath.”²⁸

Dotad je bio gotovo redovit običaj da se za projektanta sinagoga odabere Židov. Već je spomenuto kako je, osim osječkih arhitekata i inženjera, Funtak bio jedini visokoškolski školovani aktivni graditelj na istoku Slavonije, pa iz toga konteksta valja tumačiti obracanje upravo njemu. Odabir nežidova kao projektanta²⁹ svjedočanstvo je, istodobno, sve jače integracije židovskih zajednica u hrvatsko društvo u međuratu.

Sinagoga je podignuta u užem centru grada, u tadašnjoj Aleksandrovoj ulici (danas Kralja Zvonimira br. 18-20). Sredinom 1928. uklonjena je spomenuta zgrada staroga rabinskog stana, postavljena ispred sinagoge, čime se otvorio pogled na nju.³⁰ Probijanjem nove ulice³¹ nakon izgradnje sinagoge uz njeno bočno pročelje, vinkovački je hram impostiran kao uglovnica.

STILSKJE OSOBINE GRAĐEVINE

STYLISTIC FEATURES OF THE BUILDING

Prvu polovicu dvadesetih godina 20. stoljeća i u hrvatskoj i u svjetskoj arhitekturi obilježava velika raznolikost raznih stilskih pristupa – kao rezultat nasljeđivanja polimorfnosti secesije, te kao sastavni dio traženja i lutanja u počecima moderne. Niz raznolikih regionalnih strujanja u arhitekturi (ekspresionizam u Njemačkoj, De Stijl u Nizozemskoj, kubizam u

²⁵ *** 1923.d: 2

²⁶ Pretpostavku je prva donijela M. Rajner u svome diplomskom radu (RAJNER, M. 1982: 33-34), a prenosi se i u ostalu literaturu: KARAC, 2000: 19; ŠALIĆ, 2002: 394

²⁷ ŠALIĆ, 2002: 394

²⁸ *** 1923.d: 2. Opsiran izvještaj o gradnji sinagoge nalazimo i u glavnomu židovskom tjedniku u zemlji, zagrebačkom „Židovu”, koji se u prenošenju informacija usredotočuje ponajprije na svečanost posvete nove zgrade. (ŠIK, 1923: 2-3)

²⁹ Fran Funtak rođen je u katoličkoj obitelji.

³⁰ *** 1928.c: 1-2

³¹ Danas Dalmatinska ulica.

Češkoj, konstruktivizam u Rusiji, art-deco u anglosaksonskim područjima) onemogućuje stvaranje jedinstvenoga pojma kojim bi se obuhvatili svi stilski fenomeni toga doba. Klasicistički stilski elementi jedini su koji nadilaze nacionalne granice i apsolutno dominiraju arhitekturom dvadesetih. Kao i ranije u povijesti svjetske arhitekture, i u prvim se desetljećima 20. stoljeća arhitekti vraćaju klasičnom oblikovnom repertoaru s ciljem povratka redu. Klasični stilski elementi izuzetno su prisutni već u kasnoj secesiji, ali tek tijekom dvadesetih počinju dominirati arhitekturom Europe i svijeta. Isto tako, klasicizam trećega desetljeća klasičniji je od klasicizma kasne secesije – on pročišćava oblikovni rječnik svodeći ga na izvorne antičke elemente, iako se zna s njim i poigravati, slobodno ga i vrlo kreativno interpretirajući.

Svi glavni pobornici moderne iz doba prije Prvoga svjetskog rata, poput Adolfa Loosa, okreću se klasicističkom repertoaru (sudeći po njegovu projektu za neboder Chicago Tribunea). Istovjetna je situacija i u hrvatskoj arhitekturi. Klasicistički oblikovni rječnik usvajaju svi glavni predstavnici secesije tijekom dvadesetih: Lubynski tako projektira u spomenutome stilu zgradu Središnjega ureda za osiguranje radnika (Zagreb, Mihanovićeveva 3), Kovačić i Ehrlich Burzu (Zagreb, Trg hrvatskih velikana), Fischer Gradsku stredionicu (Zagreb, Jelačićev trg 10), Dioniz Sunko hotel Esplanade (Zagreb, Mihanovićeveva 1), Axmann Sokolski dom u Osijeku (Park kralja Petra Krešimira IV.).³²

Pod utjecajem spomenutih okolnosti i vukovarski se arhitekt Fran Funtak okreće klasicizmu pri odabiru stila za vinkovačku sinagogu. Iako taj stil dominira, paralelno susrećemo elemente sinagogalne arhitekture 19. stoljeća i art-decoa. Zanimljivo je da onodobni tisak navodi kako je građevina izvedena „u moderniziranom maurskom slogu“³³ odnosno *im maurischen Stile*.³⁴ Oblikovna analiza pokazuje, međutim, koliko te tvrdnje sa stvarnom situacijom imaju vrlo malo veze. Doduše, od dvaju stilova koja su se tijekom 19. stoljeća uglavnom koristila za gradnju sinagoga, *Rundbogenstila* i maurskoga stila nesumnjivo susrećemo stanovite tragove i u Vinkovcima. Tako iz maurskog stila Funtak preuzima motiv kupole, dok se kao odjek *Rundbogenstila*

mogu smatrati „bifore“ i „trifore“ gornjega reda prozora.

Tip kupolne sinagoge u Hrvatskoj vrlo je rijedak, ukupno ih je izgrađeno tri: vukovarska, riječka i vinkovačka.³⁵ Vjerojatno je upravo činjenica da je u Vukovaru postojala sinagoga s kupolom dovela do pojave toga motiva i u Vinkovcima. Između dviju geografski vrlo bliskih zajednica morao je vladati određeni rivalitet. Vinkovački Židovi htjeli su imati jednako monumentalni i raskošan hram kao i njihovi vukovarski susjedi. Funtak preuzima ne samo motiv već i oblikovne detalje za kupolu vinkovačke sinagoge s vukovarskoga „Templa“. Rebrasta osmostrana kupola, s Davidovim štitom na vrhu, oblikovni je citat vukovarske sinagoge.

Osim kupole, kao tradicionalni se element sinagogalne arhitekture, iz prethodnoga stoljeća, može prepoznati i karakteristično tripartitno rješenje pročelja. Središnji je dio pročelja lagano uvučen u odnosu na bočne strane.³⁶ Bočne su strane vizualno naglašene posebnim art-deco zabatima postavljenim iznad vijenca građevine.

Vinkovački židovski hram longitudinalna je građevina pravokutnoga tlocrta. Osnovu rascambe pročelja čini red jonskih kaneliranih polustupova koji teku cijelom visinom zida, od sokla do vijenca. Njihova masivnost stvara dojam o klasicizmu kao prevladavajućem stilu artikulacije fasada. Prozori koji otvaraju zidne plohe između polustupova na donjoj su etaži uski i pravokutni, uobičajeni u arhitekturi kasne secesije. Na gornjoj etaži pak slični su parovi prozora završeni polukružnim lukovima i umetnuti u nišu sa segmentnim nadvojem, čime asociraju na romaničke bifore, ali i na sličan motiv u arhitekturi Rundbogenstila u 19. stoljeću. Radi se o modernističkoj interpretaciji toga motiva, do krajnosti pročišćenoga i sa, za bifore, netipičnim visokim proporcijama.³⁷ Oblik prozora valja tumačiti, kao i pojavu kupole, kao pokušaj oblikovne identifikacije građevine kojim se upućuje da je riječ o sinagogi. Vjerske su se zajednice – jednako židovske, kao i katoličke i pravoslavne – u međuraju teško odricale tradicionalnih nazora o vjerskoj arhitekturi. Pri njihovu se projektiranju redovito inzistiralo na oblikovnim asocijacijama sa stilovima prošlosti s kojima su se te zajednice identificirale.

Iznad obaju ulaza u sinagogu, i na glavnom i na bočnom pročelju, postavljeni su trapezasti art-deco zabati koji vertikalno naglašavaju portalne zone. Iznad bočnoga se portala nalazi jedina trifora fasade sa središnjim velikim i masivnim prozorom koji dodatno naglašava njegovu vertikalnu os. Glavni sinagogalni ulaz, namijenjen muškarcima, podijeljen je stupom na dva dijela. Na nadvrtniku i unutar zabata pročelja nalaze se natpisi iz Tore, inače rijetki

SL 5. KATASTRARSKI PLAN VINKOVACA IZ MEĐURATNOGA RAZDOBLJA, IZVORNO MJERILO 1:1000, S OZNAČENIM MJESTOM NOVE SINAGOGE (A)

FIG. 5 CADASTRAL PLAN OF VINKOVCI FROM THE PERIOD BETWEEN THE TWO WARS, ORIGINAL SCALE 1:1000, SITE OF THE NEW SYNAGOGUE MARKED (A)

SL 6. VINKOVAČKI RABIN PRISILJEN NA PRINUDNI RAD U SVIBNJU 1941. U POZADINI SE VIDI ZAČELJE SINAGOGE.

FIG. 6 A RABBI FROM VINKOVCI SENTENCED TO HARD LABOUR IN MAY, 1941. BACK FAÇADE OF THE SYNAGOGUE IN THE BACKGROUND.

³² Navedeni su samo najpoznatiji objekti spomenutih arhitekata iz 20-ih godina. Bilo ih je, naravno, mnogo više.

³³ *** 1923.d: 2

³⁴ *** 1923.a: 2

³⁵ KARAĆ, 2000: 13

³⁶ Kao i na primjeru kutinske sinagoge, podignute neposredno prije Prvoga svjetskog rata.

³⁷ Identične će bifore nekoliko godina kasnije Funtak primijeniti građeci rimokatoličku crkvu u Sidu.

SL. 7. SINAGOGA U GÖRLITZU
FIG. 7 SYNAGOGUE IN GÖRLITZ

na vanjskim pročeljima sinagoga u Hrvatskoj.³⁸ Iznad glavnoga zabata postavljen je u sinagogalnoj arhitekturi gotovo obvezatan motiv Mojsijevih ploča zakona – „luhot“.

Fotografije unutrašnjosti građevine dosad nisu pronađene, no na osnovi sjećanja Jelke Borovic, vinkovačke Židovke koja danas živi u Izraelu, arhitektica Vlasta Ivšić izvela je njezinu idealnu rekonstrukciju.³⁹ Rekonstrukcija nesumnjivo odražava točno izvorno stanje, budući da je raspored prostorija gotovo identičan onome u sakralnim objektima koje kasnije projektira Funtak.⁴⁰ Glavni ulaz vodi u predvorje, sa strana kojega su smještene dvije pravokutne prostorije u kojima su stubišta što vode na balkone s klupama, koje su namijenjene ženama.

Iz predvorja se ulazi u trobrodnu građevinu sa stupovima kao podupiračima. Središnji je brod nešto širi od bočnih. Posljednji traveji brodova namijenjeni su za boravak osoba koje vode službu. U središtu zadnjega traveja postavljena je bima, propovjedno postolje, iza koje je *aron ha-kodeš*, Sveti ormar, u kojemu se pohranjuju svici tore. U zadnjim travejima bočnih brodova nalaze se mjesta za rabina, kantore i predstojnika sinagoge. Iz zadnjega traveja sjevernoga bočnog broda vodio je ulaz u presvlačionicu, jednostavnu prizemnu strukturu smještenu iza hrama, raščlanjenu izvana plitkim leznama i otvorenom s prozorima. S obzirom na to da je presvlačionica bila niska struktura, na zadnjem se zidu sinagoga otvarala iznad krova spomenute strukture s prozorima koji su osvjetljavali prostor za *aron ha-kodeš*.

Na kraju svakako valja napomenuti da su dijelovi vinkovačke sinagoge (balkoni, krov, stupovlje i lukovi) izgrađeni od armiranoga betona,⁴¹ materijala za koji se Funtak specijalizirao među prvima u Hrvatskoj, a koji se tada

tek počeo upotrebljavati u gradnji vjerskih objekata.

VINKOVAČKA SINAGOGA U KONTEKSTU SINAGOGALNE ARHITEKTURE DVADESETIH

SYNAGOGUE IN VINKOVCI IN THE CONTEXT OF THE SYNAGOGUE ARCHITECTURE IN 1920S

Svojim oblikovnim karakteristikama vinkovačka je sinagoga tipičan primjer, u Hrvatskoj vrlo rijedak, sinagogalne građevine s početka 20. stoljeca. Većina hrvatskih sinagoga izgrađena je u drugoj polovici 19. stoljeca – u historizmu. Njihova je brojnost gotovo „utažila“ potrebu za novim građevinama, pa su novogradnje nakon 1900. relativno rijetke. Među malobrojnim sinagogama tada podignutim ističu se kasnosecesijska bjelovarska i ranomodernistička kutinska.⁴² Oblikovni jezik ovih dviju sinagoga nema osobitih sličnosti s vinkovačkom sinagogom, no stanovite tendencije koje obilježavaju posthistoricističku sinagogalnu arhitekturu mogu se uočiti. Napušta se maurski stil, te ostali historijski stilovi u kojima su projektirane ranije sinagoge, okreće se oblikovnom jeziku tada dominantne secesije, rane moderne ili, kasnije, klasicizmu, ali se, osobito u detaljima, zadržavaju određene dekorativne reminiscencije na Rundbogen ili maurski stil, čime se hoće uspostaviti dijalog s već kodificiranim i uobičajenim rješenjima sinagogalne arhitekture.

Srednjoeuropske sinagoge od sredine prvoga desetljeća 20. stoljeca počinju obilježavati kupole kao dominantan vertikalni element.⁴³ Kupola se često javljala i u 19. stoljeću, ali tornjevi na pročelju, gotovo obvezatni u visokom historizmu, umanjivali su njezinu dominaciju volumenom. Tornjevi ne nestaju u potpunosti ni u 20. stoljeću, ali postaju sve rjeđi i sve niži. Nbrojene njemačke sinagoge grade se tada s jednom ili više kupola, a bez tornjeva – u Darmstadtu (1906.), Poznanju (1907.), Berlinu (sinagoga u Fassanenstrasse, 1907.), Görlitzu (1910./11.) i Essenu (1913.).⁴⁴ U istom se kontekstu valja promatrati i vinkovačka sinagoga iako ona nema bitne oblikovne sličnosti sa spomenutim njemačkim. Kupola vinkovačke sinagoge u osnovi je dekorativan ele-

38 KARAC, 2000: 14. Natpis nad nadvratnikom glasi: זה זב ואבי מיקידע ייל רוקשה („Ovo su vrata Vječnoga, kroz nju ulaze pravednici“) i 20. je pasus 118. psalma. Natpis u zabatu pročelja nije čitljiv. Za transkripciju i prijevod natpisa zahvaljujem se glavnom rabinu u Hrvatskoj, Kotel Da-Donu.

39 ŠALIC, 2002: 396

40 Radi se o crkvama u Batini, Krndiji i Šidu.

41 *** 1923.d. 2

42 KARAC, 2000: 13; KARAC, 2002: 469-471

43 KNUFINKE, 2002: 42-44

44 KNUFINKE, 2002: 42-44; za Görlitz još i HAUPT, 2002: 94-95

ment, bolje rečeno – označujući, jer definira građevinu kao sinagogu. Aplicirana je na krovište, ne proširuje vertikalno prostor u unutrašnjosti, kao kupole spomenutih njemačkih sinagoga. Njezin nas postav na pročelju i čisto dekorativna uloga navodi da povučemo još jednu usporednicu s „majkom europskih sinagoga” – sinagogom u Berlinu u Oranienburger Strasse, djelo Eduarda Knoblaucha i Augusta Stülera (sagrađena od 1859. do 1866. godine).

Na kraju, zanimljivo je usporediti vinkovački hram s drugim sinagogama koje se podižu dvadesetih godina na tlu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Usporedba nam je zanimljiva jer pokazuje kako je vinkovačka sinagoga među najuspjelijim realiziranim rješenjima uopće. U Hrvatskoj se tada ne podiže nijedan reprezentativniji židovski hram. Može se spomenuti tek novogradiska, prilično skromna sinagoga, bliska vinkovačkoj samo po odabiru klasicističkoga oblikovnog rječnika u rješenju pročelja.⁴⁵

Mnogo reprezentativnije, a kronološki bliske vinkovačkoj, jesu tri sinagoge koje se podižu u središnjim i istočnim dijelovima zemlje – u Nišu, Beogradu i Sarajevu. Najuspjelije je rješenje pročelja sinagoge u Nišu, iz 1923.-1924. godine, s vrlo uspelim spojem dominantnih elemenata art-decoa i maurskih motiva. Samo dvije godine poslije sinagoge u Vinkovcima podiže se i novi veliki sefardski hram u Beogradu. Stil odabran za tu sinagogu neka je vrsta rane moderne s mnogo elemenata klasicizma – jedno u osnovi ne osobito elegantno i uspješno rješenje, a mnogo lošije od vinkovačkoga. Nesumnjivo modernija i uklopljenija u suvremena strujanja u arhitekturi čini se vinkovačka sinagoga i ako se usporedi s novim velikim sefardskim hramom izgrađenim u Sarajevu. Sinagoga je izgrađena pola desetljeća kasnija od vinkovačke. Djelo je Rudolfa Lubynskoga,⁴⁶ zbog čega nas njezino vanjsko rješenje dodatno iznenađuje svojom tradicionalnošću. S pravom se može pretpostaviti da je odabir maurskog stila te prilično teške i obilne, u osnovi – historicističke, dekoracije u rješenjima fasada, bio uvelike determiniran željama vjerske zajednice koja je objekt podizala, no bez obzira na to tko je „idejni” projektant zgrade njezino je rješenje

– osim goleme armiranobetonske kupole koja je tehnički bila vrlo zahtjevan projekt – puno tradicionalnije od rješenja vinkovačke sinagoge, te bi se bez poznavanja arhivskoga materijala istraživači mogli stilskom analizom odvući u zabludu njezina datiranja – u mnogo ranije razdoblje kasnoga 19. ili ranoga 20. stoljeća.

SUDBINA SINAGOGE

SYNAGOGUE'S DESTINY

Sudbina vinkovačke sinagoge nalikuje sudbini većine drugih sinagoga u Hrvatskoj. Svjedočanstva preživjelih vinkovačkih Židova o njezinu rušenju donio je prof. Tomo Šalić u svojoj knjizi, pa ću se samo kratko osvrnuti na spomenute događaje.⁴⁷ Sinagoga je preživjela prve mjeseci uspostave Nezavisne Države Hrvatske. Na fotografijama sa scenama maltretiranja vinkovačkoga rabina, objavljenima u lokalnome listu „Hrvatski borac” tijekom svibnja 1941., u pozadini se još vidi sinagoga.⁴⁸ Ubrzo je počela služiti kao zatvor za vinkovačke Židove. Njezino je rušenje započeto skidanjem bakra s krova, nakon čega je uslijedilo miniranje građevine i odvoženje građevinskoga materijala. Ostaci zidova do visine 1-1,5 metra preživjeli su rat, da bi u prvim poratnim godinama nestali. Uz mjesto na kojemu se nalazila sinagoga podignuta je zgrada Poljoprivredno-industrijskoga kombinata Vinkovci.⁴⁹ Na mjestu same sinagoge danas je prazna parcela, odnosno travnjak.

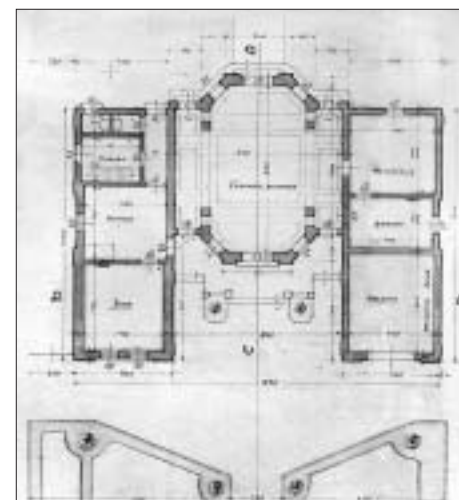
ČIDUK-HADIN KUĆA HEVRA-KADIŠE („MALA SINAGOGA”) NA VUKOVARSKOMU ŽIDOVSKOM GROBLJU

ZIDDUK-HADIN HOUSE OF CHEWRA-KADDISHA („LITTLE SYNAGOGUE”) AT VUKOVAR'S JEWISH CEMETERY

Osim hrama u Vinkovcima, Fran Funtak projektira još jednu židovsku vjersku građevinu – mrtvačnicu, kapelu Čiduk-hadin (*Zidduk-Hadin*) kuću na vukovarskomu židovskom groblju. Ova je grobljanska kapela treći židovski vjerski objekt podignut u Vukovaru. Prvu, klasicističku sinagogu, izgrađenu još 1845. godine, zamijenila je velika historicistička podignuta 1889. godine.⁵⁰ Stari je hram potom prodan kalvinskoj vjerskoj općini i pretvoren u crkvu, kojoj će Fran Funtak dograditi secesijski zvonik 1910. godine.⁵¹ Dosadašnja literatura, u nedostatku izvora, nije mogla utvrditi autorstvo projekta Čiduk-hadin kuće, niti točnu godinu njezine izgradnje.⁵² Arhivsko gradivo vukovarskoga Gradskog poglavarstva pokazuje da je autor Funtak, jer da su sačuvani izvorni potpisani projekti i gotovo cjelokupna dokumentacija o njezinoj izgradnji.⁵³

SL. 8. FRAN FUNTAK: ČIDUK-HADIN KUĆA NA VUKOVARSKOMU ŽIDOVSKOM GROBLJU, TLOCRT, LIPNJA 1926.

FIG. 8 FRAN FUNTAK: ZIDDUK-HADIN HOUSE AT VUKOVAR'S JEWISH CEMETERY, PLAN, JUNE 1926

45 KARAC, 2000: 19

46 KARAC, 2000: 19

47 ŠALIC, 2002: 400

48 *** 1941.a: 4; *** 1941.b: 3

49 ŠALIC, 2002: 400

50 KARAC, 2000: 34

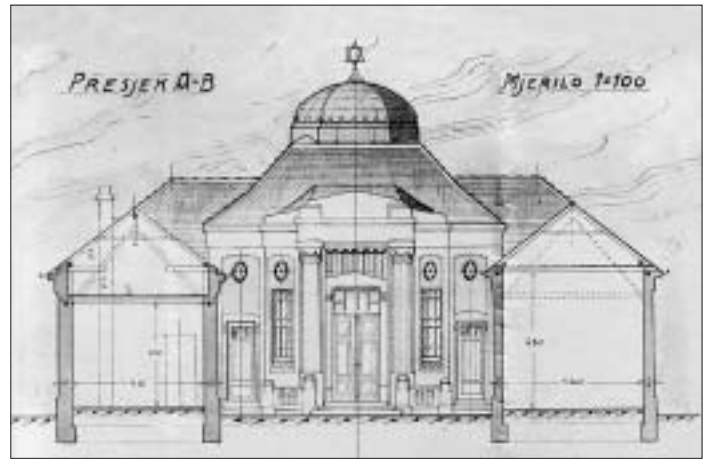
51 DAMJANOVIĆ, 2002: 124-128

52 Pretpostavljalo se da je građevina podignuta oko 1918. godine. (KARAC, 1999: 49, 61)

53 Arhivska grada Gradskoga poglavarstva Vukovara (dalje GPV), spremište NSK, Zagreb

SL. 9. FRAN FUNTAK: CIDUK-HADIN KUĆA NA VUKOVARSKOMU ŽIDOVSKOM GROBLJU, GLAVNO PROČELJE, LIPNJA 1926.
FIG. 9 FRAN FUNTAK: ZIDDUK-HADIN HOUSE AT VUKOVAR'S JEWISH CEMETERY, FRONT, JUNE 1926

SL. 10. FRAN FUNTAK: CIDUK-HADIN KUĆA NA VUKOVARSKOMU ŽIDOVSKOM GROBLJU, POPREČNI PRESJEK, LIPNJA 1926
FIG. 10 FRAN FUNTAK: ZIDDUK-HADIN HOUSE AT VUKOVAR'S JEWISH CEMETERY, CROSS-SECTION, JUNE 1926

SL. 11. CIDUK-HADIN KUĆA NA VUKOVARSKOMU ŽIDOVSKOM GROBLJU DANAS, GLAVNO PROČELJE
FIG. 11 ZIDDUK-HADIN HOUSE AT VUKOVAR'S JEWISH CEMETERY NOWADAYS, FRONT

Pojam *Zidduk-hadin* ili Ciduk-hadin kuća,⁵⁴ koju koristi i onodobni tisak i arhivski izvori, u prijevodu s hebrejskoga znači „kuća Pravednog suda”.⁵⁵ Naziv nam postaje jasan ako znamo da su se u tome hramu održavale pogrebne ceremonije. Kapele-mrtvačnice na židovskim grobljima postaju uobičajene krajem 19. stoljeća. Čitav ih je niz i danas sačuvanih u Hrvatskoj, kao npr. u Đakovu, Virovitici, Cerniku ili Osijeku. Dijelom su nastale kao zadužbine pojedinih istaknutih članova židovske zajednice, a dijelom ih grade zajedničkim prinosima članovi vjeroispovjednih općina. Vukovarska Ciduk-hadin kuća sagrađena je inicijativom domaće Hevra-kadiše (*Chewra-Kadischa*). Svaka je židovska općina u Hrvatskoj i svijetu imala uza se Hevra-kadišu, „Društvo svetih”, koje se brinulo za vjersko školovanje, pomoć siromašnima, potporu bolesnicima i dostojan pokop svakoga preminulog, bez obzira na njegovo imovno stanje.⁵⁶ U sklopu ovih aktivnosti često je upravo Hevra-kadiša bila glavni inicijator pri gradnji sličnih grobljanskih kapele.

Zemljište za izgradnju kapele Hevra-kadiša kupila je još 1924. godine, a Funtak izrađuje nacрте u lipnju 1926.,⁵⁷ no zasigurno zbog nedostatka dovoljne količine sredstava gradnja nije započela sve do 1927. godine. Početkom travnja 1927. ta je organizacija konačno raspisala licitaciju za gradnju kapele,⁵⁸ pa su rado vi mogli početi.

Objekt je financijski bio prilično ambiciozan. Ukupni su troškovi dosegli 200.000 dinara.⁵⁹ Najveći je dio novca došao, kao i inicijativa za njenu izgradnju, od bogatoga vukovarskog Židova Sigmunda Franka, no i ostalo je ugledno domaće židovsko građanstvo pridonijelo njegovoj izgradnji. Tako je tvrtka Hinko Steiner i sinovi dala cjelokupan potrebni drveni materijal u vrijednosti od oko 25 000 dinara, Josip Landesmann dao je 10.000 dinara, a udovica Charlotte Deutsch 5000 dinara, dok

su siromašniji članovi zajednice pridonijeli vlastitim radom – Wilhelm Schnitzler obavio je sve kamenorezačke radove, a Max Roth slikarske.⁶⁰ Većina je radova bila gotova već početkom iduće, 1928. godine,⁶¹ no svečano posvećenje kuće obavili su tek 28. listopada 1928. dugogodišnji vukovarski nadrabini Julije Diamant i tadašnji predsjednik Općine Daniel Klein.⁶²

OBLIKOVNA ANALIZA DESIGN ANALYSIS

Ciduk-hadin kuća na vukovarskomu židovskom groblju jedna je od najzanimljivijih i naj-reprezentativnijih građevina projektiranih od Frana Funtaka uopće. Podignuta je na ulazu u

⁵⁴ Ispravno čitanje u hrvatskoj transkripciji jest Ciduk-hadin, koje je korišteno i u ovom tekstu. Onodobno novinstvo donosi naziv najčešće u njemačkoj transkripciji: *Zidduk-hadin*. Na Funtakovu projektu pojavljuje se i treći naziv: Zadihadin kuća, no čini se da je tu riječ o običnoj pučkoj transformaciji službenoga naziva. Za prijevod s hebrejskoga zahvaljujem se glavnom rabinu u Hrvatskoj, Kotel Da-Donu.

⁵⁵ Za prijevod se zahvaljujem glavnom rabinu u Hrvatskoj, Kotel Da-Donu.

⁵⁶ SCHWARZ, 1935.-1936.: 168-169; GOLDSTEIN, 1988: 146

⁵⁷ Arhivska grada GPV-a, spremište NSK, Zagreb

⁵⁸ U članku se ističe: „Chewra Kadischa gradi na židovskom groblju mrtvačnicu, te poziva gg. graditelje i graditeljske poduzetnike, da svoje ponude staviti izvole. Nacrte i uvjeti nalaze se na uvid počam od 4. aprila o. g. kod Sigmunda Franka.” (***) 1927.a:3). Nešto kasnije izvještava i zagrebački Židov o istome događaju: „Hevra Kadischa pod upravom svoga nadasve agilnog predsjednika gosp. Sigmunda Franka zaključila je da sagrađi novu modernu 'Cadih Hadin-kucu'. Sama gradnja iziskuje mnoge materijalne žrtve, ali je neumornim sakupljanjem i potporom svih mjesnih jevrejskih krugova gradnja osigurana, te ce se izvršiti u toku ove godine.” (***) 1927.b: 5)

⁵⁹ *** 1928.a: 8

⁶⁰ *** 1928.a: 8

⁶¹ U subotičkom židovskom časopisu „Israel” već se početkom veljače 1928. vukovarska Ciduk-hadin kuća spominje kao gotova. (***) 1928.a: 8)

⁶² *** 1928.b: 7

židovsko groblje, znatno odmaknuta od ulične linije. Riječ je o relativno velikom objektu „U” tlocrta s ukupno sedam prostorija. Lijevo krilo zauzimao je stambeni prostor namijenjen grobaru sa sobom, kuhinjom i komorom-smočnicom.⁶³ Središnji dio zauzima u cjelini jedna prostorija koja služi kao ceremonijalna dvorana. Desno krilo zauzimaju prostorije namijenjene sprovodu: kolnica (prostorija za spremanje kola za sprovod), mrtvačnica i „kabinet” nejasne uloge.

Obje glavne fasade Ciduk-hadin kuće, i prema ulici i prema groblju, riješene su izrazito reprezentativno. Bočni dijelovi pročelja koje gleda na ulicu znatno su istureniji od središnjega. Kako je riječ o pročeljima spomenutih utilitarnih prostorija, vrlo su jednostavno raščlanjena kolorističkom obradom i slijepim lukovima ispod vijenca. U kontrastu su s bogato riješenim pročeljem središnjega dijela kapele. Središnji je korpus dodatno vizualno naglašen posebnim mansardnim krovom u obliku prelomljene piramide s kupolom na vrhu. Zanimljivo je da je kupola vukovarske grobljanske kapele riješena reprezentativnije negoli kupola glavne vinkovačke sinagoge. Ponovno je riječ o rebrastoj osmostranoj kupoli s Magen Davidom, postavljenom na art-deco postolje. Prijelaz s „tambura” na kupolu riješen je nekom vrstom izokrenutih slijepih lukova, a plitki geometrijski ornament pokriva i donji dio tambura. Središnji je dio pročelja izrazito raščlanjen, budući da se ceremonijalna dvorana u sredini i sa stražnje i s prednje strane otvara trostranim apsidama. Kao i na bočnim dijelovima glavne fasade, i na središnjim susrećemo kolorističku obradu zajedno s bogato plastičkom. Glavni je portal naglašen dodatno trokutastim stepeničasto lomljenim zabatom izrazite art-decovske inspiracije.⁶⁴ Zabat vizualno počiva na dvama masivnim kaneliranim polustupovima orijentalizirajućih kapitela. Nadvrtnici triju portala koji vode u ceremonijalnu dvoranu riješeni su trokutasto. Iznad središnjega nalazimo niz slijepih polustupova.⁶⁵ Zidna površina iza njih raščlanjena je slijepim maurskim arkadama, koje susrećemo i na armiranobetonskoj ogradi ispred stuba glavnoga ulaza. Ovaj motiv ne smijemo tumačiti kao ostatak historicizma, okretanje orijentalnoj baštini tipično je i za arhitekturu art-decoa, s time da se „posuđeni”

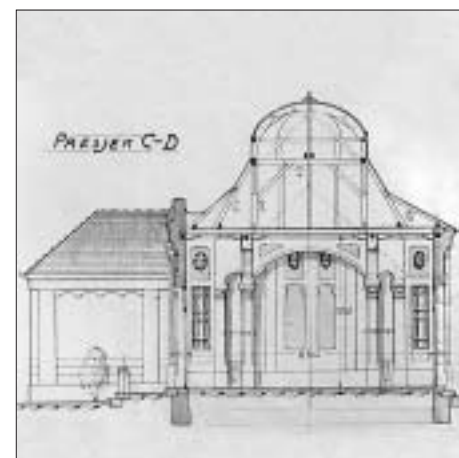
elementi stiliziraju na način tipičan za ovaj stil. Bočni portali riješeni su mnogo jednostavnije, bez teške arhitektonske artikulacije. Samo se na zidnu plohu iznad njih postavljaju u ovale art-decovski izduženi, u plitkom reljefu izvedeni Davidovi štيتovi (*Magen David*), uobičajen motiv pročelja židovskih vjerskih građevina.

Od prostorija u unutrašnjosti reprezentativno je riješena samo ceremonijalna dvorana, budući da je ona jedina, kako joj i samo ime govori, imala karakter javnoga prostora. Oblik joj je izrazito nepravilan. Pravokutna prostorija otvara se i sprijeda i straga trostranim „apsidama”. Četirima stupovima podijeljena je na tri „broda”; centralni, široki, namijenjen je vjerojatno za ceremoniju pogreba, a dva pobočna za ljude koji pogrebu prisustvuju. Stupovi koji odvajaju „brodove” nalikuju svojim orijentalizirajućim kapitelima na polustupove pročelja, s time da nisu kanelirani.⁶⁶ Povezani su segmentnim lukom međusobno i potkovičastim maurskim s polustupovima prislonjenim uz zid. Ceremonijalna je dvorana pokrivena stropom, kupola koju vidimo izvana tek je dekorativna aplikacija. Predviđeni slijepi maurski lukovi na zidu nisu izvedeni, dok Magen Davidi jesu, kao i na pročelju kapele.

Kako nazvati stil u kojem Funtak projektira vukovarsku grobljansku kapelu? Radi se o vrlo uspješnom spoju art-deco artikulacije s maurskim dekorativnim elementima. Uključivanje elemenata maurskoga stila bilo je nesumnjivo diktirano željama naručitelja, budući da je riječ o stilu s kojim se vizualno identificiraju židovske zajednice u Europi još od sredine 19. stoljeća. Svojim piramidalnim središnjim korpusom s kupolom vukovarska se kapela znatno udaljava od klasičnoga tipa židovske vjerske građevine 19. i početka 20. stoljeća te doista počinje sličiti na neki babilonski hram. Nedvojbeno je riječ o objektu daleko kvalitetnije arhitektonske raščlambe od vinkovačke sinagoge. Usporedba tih dvaju rješenja za židovske vjerske građevine pokazuje koliko Funtak sličnom zadatku prilazi na potpuno različit način.

Ciduk-hadin kuća na vukovarskomu židovskom groblju danas je u vrlo lošem stanju. Vanjski su zidovi ceremonijalne dvorane s ulične strane dobri dijelom propali. Gotovo svi prozori na građevini su razbijeni, no još stoje, mada oštećene, obje vratnice na prednjem i stražnjem ulazu u ceremonijalnu dvoranu.

Na kraju se moramo upitati je li Funtak projektirao još koju sinagogu. Ne može se sa sigurnošću ni poreći, ni potvrditi. Veliku gradsku sinagogu zasigurno nije (barem ne u Hrvatskoj), budući da bi nam takva građevina morala biti poznata. Radeći mostove i crkve po cijeloj Slavoniji i Srijemu, Funtak je, međutim, možda negdje projektirao još koju Ciduk-hadin kuću za neko lokalno židovsko groblje.

SL. 12. FRAN FUNTAK: CIDUK-HADIN KUĆA NA VUKOVARSKOMU ŽIDOVSKOM GROBLJU, UZDUŽNI PRESJEK, LIPNJA 1926.

FIG. 12 FRAN FUNTAK: ZIDUK-HADIN HOUSE AT VUKOVAR'S JEWISH CEMETERY, LONGITUDINAL SECTION, JUNE 1926

SL. 13. CIDUK-HADIN KUĆA NA VUKOVARSKOMU ŽIDOVSKOM GROBLJU DANAS, STRAŽNJE PROČELJE

FIG. 13 ZIDUK-HADIN HOUSE AT VUKOVAR'S JEWISH CEMETERY NOWADAYS, BACK FAÇADE

63 Zanimljivo je da u tome dijelu građevine i danas žive stanari.

64 Inače je to vrlo čest motiv u Funtakovu stvaralaštvu dvadesetih godina. Javlja se jednako i na profanim i na sakralnim građevinama.

65 Motiv je to koji nas direktno veže za Funtakov raniji opus – kalvinsku crkvu iz 1910., gdje na zvoniku nalazimo vrlo slične elemente.

66 Kapiteli s naglašenim jonskim pilastrima i dugim tijelom poput onoga s korintskih kapitela, podsjećaju na kapitule velikoga vukovarskog hrama; (ilustracija u: KARAC, 2000: 35)

LITERATURA

BIBLIOGRAPHY

1. AMERL, R. (1997.), *Hebrejsko-hrvatski rječnik*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb
2. DAMJANOVIĆ, D. (2002.), *Vukovarski arhitekt Fran Funtak – prva faza stvaralaštva (1910.-1918.)*, „Anali zavoda za znanstveni i umjetnički rad HAZU-a”, 18: 119-147, Osijek
3. ĐAKOVIĆ, S. (1938.), *Nekoliko crkveno-kulturnih crtica iz prošlosti grada Vinkovaca*, *Jevrejska bogostovna općina*, „Cibalae, Spomen-spis hrvatskih kulturnih i humanitarnih društava grada Vinkovaca”: 49-62, Vinkovci
4. GOLDSTEIN, S. (1988.), *Društva i organizacije*, „Židovi na tlu Jugoslavije” [katalog izložbe]: 146-152, Muzejski prostor na Jezuitskom trgu, Zagreb
5. HAUPT, I. (2002.), *Görlitz, Synagoge Otto-Müller-Strasse*, „Synagogenarchitektur in Deutschland vom Barock zum ”Neuen Bauen”, Dokumentation zur Ausstellung”: 94-95, Herausgegeben von Aliza Cohen-Mushlin und Harmen Thies, Braunschweig
6. HILLIER, B. (1971.), *The World of Art-deco*, E. P. Dutton and Co., Inc., New York
7. KARAČ, Z. (1999.), *Arhitektura secesije i urbani razvoj Vukovara početkom 20. stoljeća*, „Secesija u Hrvatskoj”, Zbornik radova: 45-72, HAZU, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku, Zagreb-Osijek
8. KARAČ, Z. (2000.a), *Arhitektura sinagoga u Hrvatskoj u doba historicizma*, „Historicizam u Hrvatskoj” [katalog izložbe], 1: 166-185. Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb
9. KARAČ, Z. (2000.b), *Arhitektura sinagoga u Hrvatskoj u doba historicizma*, Muzej za umjetnost i obrt te Kulturno društvo Miroslav Šalom Freiburger, Zagreb
10. KARAČ, Z. (2002.), *Kutinska sinagoga*, u: *Kutina. Povijesno-kulturni pregled s identitetom današnjice*: 461-483, Matica hrvatska, Kutina
11. KNUFINKE, U. (2002.), *Synagogen vom Historismus zum ”Neuen Bauen”*, „Synagogenarchitektur in Deutschland vom Barock zum ”Neuen Bauen”, Dokumentation zur Ausstellung”, 42-47, Herausgegeben von Aliza Cohen-Mushlin und Harmen Thies, Braunschweig
12. NEDOMACKI, V. (1988.), *Sinagoga – judaizam i judaica*, „Židovi na tlu Jugoslavije”, katalog izložbe, 49-70, Muzejski prostor na Jezuitskom trgu, Zagreb
13. RAJNER, M. (1988.), *Sinagoga arhitektura*, „Židovi na tlu Jugoslavije”, katalog izložbe: 39-48, Muzejski prostor na Jezuitskom trgu, Zagreb
14. RAJNER, M. (1982.), *Sinagoge s kupolom na području Jugoslavije (kraj XIX. i početak XX. veka)*, diplomski rad, Filozofski fakultet, Istorija umetnosti, Beograd
15. ŠALIC, T. (2001.), *Židovi Vinkovaca u Drugom svjetskom ratu*, „Novi Omanut” 46: 8-9, Zagreb
16. ŠALIC, T. (2002.), *Židovi u Vinkovcima i okolici*, Židovska općina Osijek i Kulturno društvo Miroslav Šalom Freiburger, Zagreb-Osijek
17. ŠIK, L. (1923.), *Slava u Vinkovcima*, „Židov”, 52: 2-3, Zagreb
18. SCHWARZ, G. (1935.-1936.), *Zagrebacka Hevra-Kadiša*, „Jevrejski narodni kalendar”, 1: 167-171, Beograd
19. *** (1911.), *Novi izraelitički hram*, „Vinkovci i okolica”, 46: 4, Vinkovci
20. *** (1914.a), *Glavna skupština izraelitičke bogostovne općine u Vinkovcima*, „Vinkovci i okolica”, 12: 5, Vinkovci
21. *** (1914.b), *Novogradnja izraelitičkog bogomoljnog hrama u Vinkovcima*, „Svjetlost”, 17: 5, Vinkovci
22. *** (1923.a), *Jüdisches Leben in Vinkovci*, „Jüdisches Volksblatt”, 11: 2, Novi Sad
23. *** (1923.b), *Svečano otvorenje hrama*, „Cibalis”, 7: 9, Vinkovci
24. *** (1923.c), *Posveta novog židovskog hrama*, „Cibalis”, 10: 7, Vinkovci
25. *** (1923.d), *Izraelitski hram u Vinkovcima*, „Srijemski Hrvat”, 18: 2, Vukovar
26. *** (1927.a), *Chewra Kadischa*, „Hrvatska riječ”, 13: 3, Vukovar
27. *** (1927.b), *Vukovar – Hevra Kadiša*, „Židov”, 18: 5, Zagreb
28. *** (1928.a), *Ein lobenswertes Werk der Chewra-Kadischa in Vukovar*, „Israel, Jüdische Wochenschrift von Martheff”, 8: 8, Subotica
29. *** (1928.b), *Posvećenje Ciduk-hadin kuće u Vukovaru*, „Židov”, 46: 7, Zagreb
30. *** (1928.c), *Redovita glavna skupština izraelitičke bogostovne općine u Vinkovcima*, „Vinkovački tjednik”, 24: 1-2, Vinkovci
31. *** (1929.-1930.), *Statistika Jevrejstva Kraljevine SHS*, „Jevrejski almanah”, 5690: 228-231, Vršac
32. *** (1933.), *Smrt Jakoba Schlesingera*, „Vinkovački tjednik”, 44: 2, Vinkovci
33. *** (1937.), *Jevrejska bogostovna općina*, „Hrvatski branik”, 27: 3, Vinkovci
34. *** (1941.a), *Židovi u bivšoj Jugoslaviji*, „Hrvatski branik”, 18-19: 4, Vinkovci
35. *** (1941.b), *Put mlade Hrvatske*, „Hrvatski branik”, 21: 3, Vinkovci

IZVORI

SOURCES

ARHIVSKI IZVORI

ARCHIVE SOURCES

1. Arhivska grada Gradskoga poglavarstva u Vukovaru (GPV), Gradski muzej Vukovar te Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu (kao privremeni smještaj)
2. Hrvatski državni arhiv (HDA), Zagreb, Fond br. 80, Odjel za bogostovlje i nastavu Zemaljske vlade (BINZV)

IZVORI ILUSTRACIJA

ILLUSTRATION SOURCES

SL. 1.	Katalog Aukcijske kuće „Profil HU”, svibnja 2003., Budimpešta
SL. 2.	Arhivska zbirka mr.sc. Ivana Bogavčića
SL. 3., 4.	ŠALIC, 2002: 396
SL. 5.	ŠALIC, 2002.
SL. 6.	*** 1941.b: 3
SL. 7.	KNUFINKE, 2002: 43
SL. 8.-10., 12.	Arhivska grada Gradskog poglavarstva Vukovar, Spremište Nacionalne i sveučilišne biblioteke, Zagreb
SL. 11., 13.	Foto: D. Damjanović, 2004.

SAŽETAK

SUMMARY

JEWISH RELIGIOUS BUILDINGS DESIGNED BY THE ENGINEER FRAN FUNTAK

This paper presents two Jewish religious buildings in Vinkovci and Vukovar designed by the engineer Fran Funtak from Vukovar. The synagogue in Vinkovci was built between 1922 and 1923 and the chapel *Zidduk-hadin* House at the Jewish cemetery in Vukovar between 1926 and 1928. Fran Funtak, educated at the Polytechnic in Budapest (1901-1905), lived and worked during the 1920s in Vukovar and its surroundings. Being one of the very few engineers there with academic qualifications, he used to receive a large number of public and private commissions for representative houses, schools, industrial facilities, churches and chapels. Hence he was also commissioned by the two Jewish communities to design their religious buildings despite the fact that he himself was not a Jew. This was not, however, the custom with most other synagogue designers in Croatia in the 19th and 20th centuries. The Jewish community in Vinkovci erected its first temple in 1880. It was a very small building, a type of the so-called synagogue-house with Baroque and Classical stylistic features. In the early 20th century this small and modest synagogue was apparently unfit for a large and well-off Jewish community in Vinkovci. As a consequence, there was a growing awareness of the need for a new one. Preliminary works for its construction soon followed. The construction was, however, put off for almost a whole decade due to World War I so that a new synagogue was finally put up between 1922 and 1923. It was a domed type of a synagogue quite unusual in Croatia.

Apart from this one, the only other domed synagogues were the ones in Rijeka and Vukovar. There are two possible reasons which seem to explain the use of a dome. On the one hand a dome became the main vertical element in the Central European Jewish religious architecture – far more important than the turrets on the façade so common in Historicism. On the other hand, a dome was probably required by the Vinkovci-based Jews for reasons of rivalry with the Jewish community in Vukovar where a domed synagogue had already existed.

The synagogue in Vinkovci was designed in a mixture of styles that characterized the Croatian and world architecture of the early 1920s. The articulation of the front is dominated by a typical design vocabulary (Ionic engaged columns with an entablature) with a simultaneous appearance of the elements of *Rundbogen* style (a distyle and a triforium), Moorish style (a dome) and *Art-Deco* (pediment). It was partly a reinforced concrete structure (balconies, the roof, columns and arches). Reinforced concrete was the material of Funtak's professional specialization during his studies in Budapest. Since the photograph of the interior has not been preserved, its reconstruction was based on stories told by the survived Jews from Vinkovci. It may be considered the last fair-sized synagogue built in Croatia. During World War II it was entirely demolished and its remnants removed after the war. The chapel *Zidduk-hadin* House (House of the Just Trial) at the Jewish cemetery in Vukovar was de-

signed three years after the synagogue in Vinkovci had been completed. It was built by *Chewra-kaddisha*, a Jewish funeral association. It was a third synagogue-like building in Vukovar. The first one was built in 1845 and the second one in 1889. A comparative analysis of the two buildings shows that the Vukovar's chapel is far more successful than the others. It was built in a successful mixture of Moorish elements with the predominant *Art-Deco* style. The *Zidduk-hadin* House is a small structure with a U-shaped plan. It was built primarily for the purpose of Jewish funeral ceremonies. The body of the chapel is actually a ceremonial hall lavishly decorated and divided into three naves by columns. The capitals are reminiscent of Persian art and were probably modelled on the columns from the great Historicist synagogue in Vukovar. The *Zidduk-hadin* House accommodates the grave-digger's apartment as well. This is also a domed structure as well as the synagogue in Vinkovci. A pyramidal mansard roof with a centrally-placed dome as well as elements of architectural articulation (capitals, blind arches on the interior walls) make this structure resemble some oriental temple.

The synagogue at the Vukovar's cemetery is one of the few almost entirely preserved synagogues in Croatia. During World War II it was not impaired at all. However, the 1991 war partly damaged its roof structure and a wall. Urgent renovation is needed to prevent further decay.

DRAGAN DAMJANOVIĆ

BIOGRAFIJA

BIOGRAPHY

Mr.sc. **DRAGAN DAMJANOVIĆ** rođen je 1978. godine u Osijeku. Završio je studij povijesti i povijesti umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Znanstveni je novak na Odsjeku za povijest umjetnosti istoga fakulteta na projektu kod prof. dr.sc. Zvonka Makovića. Glavni mu je interes vezan uz povijest hrvatske arhitekture 19. i 20. stoljeća.

DRAGAN DAMJANOVIĆ, M.Sc., born 1978 in Osijek. He graduated in history and art history from the Faculty of Philosophy in Zagreb. He is currently a junior researcher at the Department of Art History of the same Faculty in the project run by Professor Zvonko Maković, Ph.D. His main scientific interest focuses on the 19th and early 20th century architecture.

